

УДК 658.5

М. М. Захаренко,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.22.66

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СУТНОСТІ ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ

M. Zakharenko,
postgraduate, BilaTserkva National Agrarian University

THEORETICAL APPROACHES TO THE INTERPRETATION OF THE ECONOMIC ESSENCE OF PRODUCTION POTENTIAL IN AGRICULTURAL PRODUCTION

Статтю присвячено оцінці теоретичних підходів до трактування економічної сутності виробничого потенціалу в сільськогосподарському виробництві. Встановлено, що у нинішніх умовах пошуку резервів економічного зростання сільськогосподарського виробництва особливої значимості набувають теоретичні питання визначення сутності виробничого потенціалу. Це зумовлено тим, що сформовані в економічній науці в попередні роки уявлення про потенціал носять найчастіше суперечливий характер. Насамперед, це стосується трактування сутності виробничого потенціалу, визначення кола складових елементів, закономірностей розвитку, обґрунтування шляхів, засобів і методів формування й ефективності його використання. До теперішнього часу в економічній науці ще не сформувалося чітке теоретичне тлумачення виробничого потенціалу сільського господарства, що ускладнює розробку методів його кількісної та якісної оцінки, аналізу розвитку і використання. Труднощі посилюються тим, що в наукових дослідженнях застосовується безліч різних термінів, зокрема: виробничі та ресурсні можливості, економічний, виробничий, ресурсний потенціал тощо.

На нашу думку, як економічна категорія виробничий потенціал — це можливий обсяг виробництва продукції та доходу за певних соціально-економічних і природно-кліматичних умов. Під виробничим потенціалом підприємства варто розуміти максимально можливий випуск продукції за якістю та кількістю в умовах найбільш ефективного використання всіх засобів виробництва і праці, наявних у розпорядженні підприємства.

Доведено, що ресурсний потенціал являє собою сумарну оцінку всіх ресурсів, що знаходяться в розпорядженні підприємства, а виробничий потенціал — ефект або результат від використання ресурсів.

Розглядаючи потенціал підприємства як систему, доцільно виділити складові елементи потенціалу нижчого рівня: трудовий, інвестиційний, інноваційний, природний, управлінський, інформаційний. Кожна складова характеризується певною величиною та якістю економічних ресурсів.

The article is devoted to the evaluation of theoretical approaches to the interpretation of the economic essence of production potential in agricultural production. It is established that in the current conditions of searching for reserves of economic growth of agricultural production, the theoretical issues of determining the essence of production potential acquire a special significance. This is due to the fact that in economics, in the previous years, ideas about the potential are often controversial. First of all, it concerns the interpretation of the essence of production potential, the definition of the circle of constituent elements, patterns of development, justification of the ways, means and methods of formation and effectiveness of its use. To date, in the economic science has not yet formed a clear theoretical interpretation of the production potential of agriculture, which complicates the development of methods for its quantitative and qualitative evaluation, analysis of development and use. Difficulties are exacerbated by the fact that scientific researches use many different terms, in particular: production and resource capabilities, economic, production, resource potential, etc.

In our opinion, as an economic category, the production potential is a possible volume of production and income in certain socio-economic and climatic conditions. Under the productive potential of the enterprise it is necessary to understand the maximum possible production output in quality and quantity in conditions of the most effective use of all means of production and labor, available at the disposal of the enterprise.

It is proved that the resource potential represents the total estimation of all resources at the disposal of the enterprise, and the production potential is an effect or result from the use of resources.

Considering the potential of the enterprise as a system, it is expedient to identify the components of the lower-level potential: labor, investment, innovation, natural, managerial, and informational. Each component is characterized by a certain amount and quality of economic resources.

Ключові слова: потенціал, підприємство, сільськогосподарське виробництво, виробництво, ресурс.

Key words: potential, enterprise, agricultural production, production, resource.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У нинішніх умовах пошуку резервів економічного зростання сільськогосподарського виробництва особливої значимості набувають теоретичні питання визначення сутності виробничого потенціалу. Це зумовлено тим, що сформовані в економічній науці в попередні роки уявлення про потенціал носять найчастіше суперечливий характер. Насамперед, це стосується трактування сутності виробничого потенціалу, визначення кола складових елементів, закономірностей розвитку, обґрунтування шляхів, засобів і методів формування й ефективності його використання. До теперішнього часу в економічній науці ще не сформувався чітке теоретичне тлумачення виробничого потенціалу сільського господарства, що ускладнює розробку методів його кількісної та якісної оцінки, аналізу розвитку і використання. Труднощі посилюються тим, що в наукових дослідженнях застосовується безліч різних термінів, зокрема: виробничі та ресурсні можливості, економічний, виробничий, ресурсний потенціал тощо.

Проте жоден із них не відповідає характеру й суті визначеної проблеми. Викладеним вимогам більше відповідає термін "виробничий потенціал", оскільки засвідчує, що змістом цієї категорії є продуктивні сили, і відображає не фактичні результати виробництва підприємств і регіонів, а їхні потенційні можливості в досягненні цих результатів за належного використання факторів виробництва. Продуктивні сили як зміст виробничого потенціалу органічно пов'язані між собою і перебувають у постійній взаємодії. Характер їх використання в процесі виробництва дає підстави розглядати кожний вид продуктивних сил як певний виробничий ресурс, що має відповідне призначення й неоднаковою мірою впливає на результати виробництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблемні питання щодо визначення сутності ресурсного потенціалу підприємства, ефективного його використання та управління на рівні підприємства висвітлені у працях за-

рубіжних і вітчизняних науковців, зокрема: Бачевської Б.Є., Вовка Ю.Я., Гавви В.Н., Заблудської І.В., Краснокутської Н.С., Олексюка О.І., Решетняка О.О., Рєпіної І.М., Федоніна О.С., Чухрай Н.І., Яремка І.Й. Продуктивні сили як зміст виробничого потенціалу органічно пов'язані між собою і перебувають у постійній взаємодії. Характер їх використання в процесі виробництва дає підстави розглядати кожний вид продуктивних сил як певний виробничий ресурс, що має відповідне призначення й неоднаковою мірою впливає на результати виробництва. Отже, вирішення досить складної, системної проблеми щодо трактування категорії "виробничим потенціалом" підприємств має важливе теоретичне та прикладне значення як для забезпечення сталого їх розвитку, так і стабілізації макро-економічної динаміки вітчизняної господарської системи.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо трактування економічної сутності виробничого потенціалу в сільськогосподарському виробництві

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Потенціал (від лат. *potentia* — сила) в широкому розумінні — це кошти, запаси, джерела, наявні і, що можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення певної мети, виконання плану, вирішення якої-небудь задачі; у вузькому — можливості окремої особи, суспільства, держави в певній області [1, с. 47]. За такого підходу змісту значення категорії "потенціал" більшою мірою відповідають такі функції, як можливість, здатність, оскільки вони характеризують приховані, нереалізовані резерви досліджуваного об'єкта, які зі зміною умов зовнішнього середовища можуть перейти в розряд реальних.

Як можна переконатися, потенціал у своїй першооснові є ресурсом. Ресурсний потенціал буквально — це ресурс реалізації ресурсів. Звідси впливає необхідність функціонально-

об'єктного уточнення цього терміна. Ресурсний потенціал у широкому розумінні є потенціал використання ресурсів, що передбачає системну організацію цього процесу, визначення джерел підвищення ефекту від раціонального використання ресурсного потенціалу.

У 50-ті роки минулого століття академік С.Г. Струмлін увів у науковий обіг поняття "економічний потенціал", під яким розумів сукупну продуктивну силу праці всіх працездатних членів суспільства. Академік В.С. Немцінов досліджував категорію "потенціал розширеного виробництва" як ресурсні можливості національної економіки для забезпечення економічного зростання.

Зауважимо, що в науковому загалі економістів поняття "потенціал" набуло поширення в 70—80-х роках ХХ ст. У публікаціях цього періоду започатковано розгляд різних аспектів цього поняття [2—4]. Досить велика частина дослідників як основні елементи категорії "потенціал" виділяла наявність ресурсної складової й потенційну можливість її використання. У роботах цього періоду наголошувалося на важливості вивчення проблем оцінки потенціалу і на розбіжностях як у трактуванні цього поняття, так і у виявленні сутності, складу і співвідношення з іншими економічними категоріями.

Категорія "ресурсний потенціал" розглядається на основі положень К. Маркса про фактори процесу виробництва. Він підкреслював, що для здійснення виробництва необхідна діяльність людини або сама праця, а також предмети й засоби праці, тому що робітники і засоби виробництва завжди залишаються його факторами незалежно від суспільних форм виробництва. Серед них особливе місце відводиться особистісному фактору, оскільки саме жива праця є джерелом створення нової вартості.

Однак названі умови не означають, що на результати виробництва не впливає уречевлена праця. К. Маркс писав: "У міру розвитку великої промисловості створення багатства стає менш залежним від робочого часу й від кількості затраченої праці, ніж від потужності тих агентів, які приводяться в рух протягом робочого часу" [5, с. 235]. Виходячи із цього він відзначав, що "...сама уречевлена праця безпосередньо виступає в системі машин не тільки у формі продукту, який застосовується як засіб праці, але й у формі самої продуктивної сили" [5, с. 247].

Отже, теоретичною основою формування ресурсів є марксистське положення про те, що

праця, засоби виробництва (в сільському господарстві земля плюс основні засоби) — вирішальні фактори виробництва, а їх кількісне відображення в інтегральному показникові дасть уявлення про можливість виробництва продукції (потужності підприємства) і може бути основою для планування господарської діяльності у сфері сільського господарства.

Економічне значення землі як природного, а більшою мірою — економічного ресурсу, знаходить прояв на всіх стадіях суспільного матеріального виробництва та в інших сферах соціальної діяльності. За визначенням К. Маркса, земля "... являє собою простір, який є необхідною умовою будь-якого виробництва і всякої людської діяльності, у суспільному виробництві і земля, і приєднаний до неї капітал виступають свого роду загальним засобом виробництва" [6, с. 35].

У відносинах землекористування К. Маркс на відокремлював природний фактор від економічного, доказом чого може бути його приклад про перетворення природної родючості в економічну в процесі сільськогосподарського обробітку землі.

На відміну від інших засобів виробництва, які в процесі використання зношуються, втрачають корисні властивості, виводяться з господарського обороту, природна продуктивна здатність землі не зменшується, а збільшується при правильному й раціональному використанні.

Просторова обмеженість землі, як об'єктного засобу, не означає обмеженість її виробничих сил, а лише необхідність і можливість використання землі в просторових межах, визначених природою.

Із просторовою обмеженістю землі тісно пов'язана така особливість як сталість її місцезнаходження, тобто необхідність використання земельної ділянки там, де вона розміщена. Місце положення земельної ділянки, у свою чергу, визначає економічні, соціальні, адміністративні та фізичні фактори, що впливають на ціну землі.

Суттєвою особливістю землі є незамінність, тобто неможливість використовувати замість неї будь-які інші засоби виробництва. Незамінність землі створює об'єктивну необхідність підвищення рівня інтенсивності використання земельних ділянок шляхом додаткових витрат.

Ключовою категорією економіки земельних відносин є категорія ренти на землі сільськогосподарського призначення. Встановити момент введення категорії ренти в економічний обіг практично неможливо. Але відомо, що своє форму-

лювання закону ренти В. Петті викладав таким чином, щоб воно могло бути застосованим до всіх форм земельної власності та до всіх стадій розвитку цивілізації: "Припустимо, людина власними руками засіяла зерновими певну ділянку, і коли ця людина вирахувала з усього врожаю витрачене на нього насіння, те, що йому необхідно для прожитку і обміну на одяг та інші необхідні речі, частина зерна, що залишилася, і є природна земельна рента за цей рік" [7, с. 11—12].

Наступний крок у розвитку економічної теорії, був тісно пов'язаний з ім'ям А. Сміта. Він доводив, що рента являє собою елемент (грошових) витрат виробництва, як зарплата і прибуток, разом з тим "... рента іншим чином входить до складу ціни товарів, ніж зарплата і прибуток ... вони впливають на рівень ціни товарів, а ціни відповідно впливають на рівень ренти" [8, с. 273]. У цей період А. Сміт не був єдиним великим економістом, незадовго до нього важливий внесок у науку зробили Д. Юм, Дж. Стюарт, Дж. Андерсен і Е. Янг.

Найбільш відома і вважається класичною загальна теорія земельної ренти К. Маркса, який обгрунтував, що "вартості земля не має, а купівельна ціна ділянки землі — це ціна, що визначається величиною земельної ренти, яку вона приносить і розраховується звичайною процентною ставкою" [6, с. 304].

У науковій літературі як синоніми використовуються такі економічні категорії: "виробничі можливості господарства", "виробничий потенціал", "забезпеченість виробничими ресурсами", "ресурсний потенціал", що свідчить про різнобічність підходів до тлумачення цієї категорії. Усі вони передбачають оцінку ресурсів та їх виробничих можливостей. Так, В.А. Свободін визначає поняття "виробничий потенціал" як сукупність організаційно й технологічно збалансованих ресурсів, що характеризують зміст певного типу агропромислового виробництва, які володіють здатністю виробити й реалізувати певний обсяг продуктів харчування [9, с. 142].

На нашу думку, як економічна категорія виробничий потенціал — це можливий обсяг виробництва продукції та доходу за певних соціально-економічних і природно-кліматичних умов. Під виробничим потенціалом підприємства варто розуміти максимально можливий випуск продукції за якістю та кількістю в умовах найбільш ефективного використання всіх засобів виробництва і праці, наявних у розпорядженні підприємства [10].

Виробничий потенціал, його формування та використання є підстави розглядати як су-

купність можливостей об'єднань (підприємств), реалізованих у процесі виробництва продукції, а також невикористаних, але об'єктивно існуючих потенційних можливостей більш ефективного використання ресурсів і досягнень науково-технічного прогресу.

Ця економічна категорія відображає можливості сфери матеріального виробництва національного господарства, її здатність вирішувати комплексні завдання з виробництва різноманітної високоякісної продукції, спроможної раціонально задовольнити потреби населення, забезпечити економічне зростання підприємства та підвищення добробуту суспільства. Виробничий потенціал характеризує максимально можливу здатність сфери матеріального виробництва щодо виконання робіт на основі збалансованого і гармонійного розвитку всіх його елементів, повного й найкращого використання усіх видів ресурсів.

Виробничий потенціал постійно розвивається як у кількісному, так і в якісному відношенні, тобто він є динамічним. Тому значення його складових доцільно визначати на конкретний момент часу. За наявності різнобічних трактувань поняття потенціалу в сільському господарстві надто важливе значення для його кількісного розрахунку мають вибір і визначення складових елементів [10].

В економічній теорії та на практиці не сформувалась єдина думка про сутність і склад виробничого потенціалу. Незважаючи на різнобічність інтерпретацій досліджуваної категорії, можна виділити ряд підходів до її визначення.

За першого підходу до визначення виробничого потенціалу зазначається лише його склад. Так, вітчизняний дослідник А.І. Анчішкін одним із перших використав поняття "виробничий потенціал", включивши до нього "набір ресурсів, які у процесі виробництва набувають форму факторів виробництва" [11, с. 44]; "виробничий потенціал організації характеризує склад і структуру основного та оборотного капіталу, необхідного для здійснення виробничо-господарської діяльності" [12, с. 23]; "сукупність наявних та придбаних ресурсів для виробництва товарів та якості ресурсів, а також їх інтеграція визначають виробничу спроможність господарюючої ланки" [11, с. 67].

Другий підхід визначає складові виробничого потенціалу та вказує на їхній взаємозв'язок і взаємозалежність. Так, на думку науковців, виробничий потенціал — це "сукупність органічно взаємопов'язаних ресурсів сільськогосподарського виробництва, які дозволяють

досягнути при заданих умовах об'єктивно встановленого рівня господарських результатів" [13, с. 4]; "виробничий потенціал визначається якістю, кількістю та співвідношенням таких ресурсів як земля, фонди та трудові ресурси, а також рівнем їх використання в конкретних умовах господарювання" [14, с. 101]; "виробничий потенціал представляє собою необмежений взаємопов'язаний комплекс різного роду ресурсів, які можуть бути використані для виготовлення продукції та одержання прибутку" [15, с. 35].

Прибічники третього підходу під виробничим потенціалом розуміють можливість підприємства виробляти продукцію залежно від величини ресурсів, задіяних у сільськогосподарському виробництві. Серед найбільш поширених доцільно виділити кілька. В.Г. Андрійчук дає таке визначення: "виробничий потенціал — це сукупність органічно взаємозалежних ресурсів сільськогосподарського виробництва, що дозволяють досягати при заданих умовах об'єктивно обумовленого рівня господарських результатів" [16, с. 8]. А. Є. Юзефович вважає, що аграрний ресурсний потенціал підприємств і регіонів визначається наявністю, якістю та збалансованістю природних, біологічних, матеріальних і трудових ресурсів, у процесі взаємодії яких реалізується їхня інтегральна здатність виробити певний обсяг і вид продукції [17, с. 12]; "виробничий потенціал це обсяг продукції, який може бути одержаним в організації при наявних ресурсах та рівні їх використання, що визначається об'єктивними умовами виробництва" [18, с. 9]; "виробничий потенціал — це можливість сільськогосподарського підприємства з виробництва продукції, яка характеризується сукупністю органічно взаємопов'язаних ресурсів виробництва. Порушення їх збалансованості призведе до зниження віддачі, в результаті чого використовуються не всі ресурси" [18, с. 23].

Узагальнення вищевикладених підходів та систематизація тлумачень категорії виробничого потенціалу дають підстави для висновку про відсутність єдності в поглядах науковців. Визначення виробничого потенціалу повинно відображати сутність його складових, а також містити в собі оціночні характеристики (властивості) всіх елементів потенціалу. Саме тому уточнення дефініції "виробничий потенціал" передбачає формування групи факторів, які визначають потенційно можливий обсяг виробництва продукції на основі власних узагальнень і розглянутих підходів до аналізованого поняття. Вважаємо, що основними факторами є:

кількість та якість ресурсів; збалансованість; оптимальність; цілісність (єдність); взаємозв'язок і взаємозалежність; рівень ефективності використання; рівень віддачі; природно-кліматичні умови діяльності підприємства.

Виробничий потенціал утворюється лише завдяки об'єднанню його елементів, тому властивість цілісність (єдність) є основною. Усі елементи виробничого потенціалу повинні бути спрямовані на досягнення загальної мети — одержання максимального прибутку за рахунок підвищення ефективності виробництва, на яку в свою чергу впливають наявність і використання інвестиційного капіталу. Важливу роль відіграють якісна й кількісна рівновага елементів у структурі виробничого потенціалу, яка характеризується такими властивостями як збалансованість та оптимальність, що зумовлює одержання максимальної ефективності. До того ж, елементи виробничого потенціалу мають бути взаємопов'язаними, зміна якої-небудь його складової зумовлює зміни в інших.

Отже, під виробничим потенціалом сільськогосподарського підприємства слід розуміти можливість організації виробництва продукції в певних природно-кліматичних умовах, яка залежить від єдності, збалансованості, взаємозв'язку матеріально-технічних, трудових, земельних ресурсів, і біологічного потенціалу живих організмів (сільськогосподарських рослин і тварин), від рівня їх віддачі та ефективності використання на основі залучення інвестиційного капіталу. Виробничий потенціал представляє собою систему, яка забезпечує найбільш ефективне функціонування господарюючого суб'єкта, за допомогою виробництва оптимальної номенклатури конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції. Авторський підхід до визначення виробничого потенціалу базується на таких принципах: раціонального використання; комплексного розгляду факторів; системного управлінського впливу на потенціал розвитку досліджуваної господарської системи; інвестиційно-інноваційного контексту розвитку сукупного виробничого потенціалу.

За наявності різноманітних поглядів на потенціал сільського господарства важливо розмежовувати поняття ресурсного й виробничого потенціалу, а також з'ясувати їхню сутність. Так, О. Бондарчук зазначає, якщо ресурсний потенціал характеризує можливості організації виробництва, то виробничий потенціал — можливості виробництва певної сукупності необхідної суспільству продукції [20].

Водночас деякі економісти розглядають ресурсний потенціал як "сукупність взаємопо-

в'язаних ресурсів сільськогосподарського виробництва, які беруть участь у всіх стадіях відтворення та сприяють досягненню рівня стійкого розвитку організації" [21, с. 65].

Отже, ресурсний потенціал являє собою сумарну оцінку всіх ресурсів, що знаходяться в розпорядженні підприємства, а виробничий потенціал — ефект або результат від використання ресурсів.

Питання про склад виробничого потенціалу є дискусійним, тому велике значення має вибір і визначення його складових елементів. Налічується велика кількість елементів виробничого потенціалу, тобто все те, що забезпечує функціонування господарської системи, можна віднести до ресурсів її виробничого потенціалу.

Поширеним підходом до розуміння складу виробничого потенціалу є виділення чотирьох основних видів виробничих ресурсів: основні виробничі фонди, персонал (кадри), технологія, інформація [22; 23]. Автори відкритим залишають питання про включення до його складу таких елементів як оборотні фонди, оскільки вони перебувають у постійному русі, що ускладнює їх облік; енергія, оскільки вона враховується за величиною її споживання, тобто як затратна характеристика, до того ж застаріла енергоємна техніка ускладнює її врахування у складі виробничого потенціалу; природні ресурси входять до складу виробничого потенціалу, лише якщо діяльність підприємства пов'язана із добуванням і переробкою вихідної природної сировини.

На думку С.А. Хейнмана, до складу виробничого потенціалу слід віднести виробничий апарат і рівень технології, природні й матеріально-технічні ресурси, існуючу систему одержання, обробки та переміщення інформації. Невід'ємними елементами виробничого потенціалу є також науково-технічний потенціал і кадри сфери виробництва, їхня кваліфікація і загальна підготовка [24].

Заслуговує на увагу підхід, за якого до складових виробничого потенціалу відносять: потенційний обсяг виробництва продукції, потенційні можливості основних фондів, потенційні можливості використання сировини та матеріалів, потенційні можливості кадрів [25].

Російський науковець І.М. Советов як основні елементи виробничого потенціалу виділяє такі: технічний потенціал (наявність техніки, продуктивність, потужність, економічність машин, їхня технічна придатність); трудовий потенціал (продуктивність праці, чисельність і

склад робочої сили, якість праці); природний потенціал (родючість ґрунту, клімат, урожайність); технологічний потенціал (технологія, інновації); управлінський потенціал (наявність фінансових засобів, джерела інформації та ін.) [26].

У свою чергу О.П. Зінченко до складу виробничого потенціалу сільського господарства відносить виробничі ресурси (земля, робоча сила, тварини, техніка, основні та оборотні засоби) та грошові кошти [27].

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи вищенаведене, можна виділити ресурсний підхід, який передбачає поділ на елементи за видами і характером ресурсів, тобто структуризація елементів потенціалу здійснюється відповідно до складу ресурсів і принципів їх спільного використання. При цьому різні автори включають до нього різну кількість складових. Одні автори до складу потенціалу підприємства рекомендують відносити тільки засоби праці, інші — засоби праці й робочу силу, треті — засоби праці, робочу силу, предмети праці, інтелектуальні послуги.

На наше переконання, розглядаючи потенціал підприємства як систему, доцільно виділити складові елементи потенціалу нижчого рівня: трудовий, інвестиційний, інноваційний, природний, управлінський, інформаційний. Кожна складова характеризується певною величиною та якістю економічних ресурсів. Отже, виробничий потенціал підприємства є складною, динамічною, ієрархічною і за характером взаємозв'язків стохастичною системою. На основі такого підходу можна виділити структурні елементи економічного потенціалу підприємства, розподілені за рівнями системи. Кожний структурний елемент можливо розглядати і як самостійну систему і як підсистему в межах іншої системи вищого порядку. Застосовуючи цей методичний підхід, можна структурувати виробничий потенціал підприємства.

Література:

1. Економічна енциклопедія: у 3 т. / С.В. Мочерний та ін. — Т.2. — К.: Академія, 2001. — 848 с.
2. Цал-Цалко Ю. С. Стан і розвиток економічного потенціалу аграрного та промислового секторів національного господарства України: монографія / Ю.С. Цал-Цалко, О.Г. Денисюк, Ю.Ю. Мороз. — Житомир: ЖОО ГО Спілка економістів України, 2009. — 218 с.
3. Хомяков В.І. Управління потенціалом підприємства / В.І. Хомяков, І.В. Бакулін. — К.: Кондор, 2007. — 400 с.

4. Трегобчук В. Відтворення та ефективно використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні і практичні аспекти) / В. Трегобчук, А. Юзефович, Д. Крисанов та ін.; відп. ред. В. Трегобчук. — К.: Ін-т економіки НАН України, 2003. — 259 с.
5. Маркс К. Ницета философии / К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. — 2 изд. — Т. 4. М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1955. — С. 65—185.
6. Любчак Л. Модель системи земля як засіб виробництва в сільському господарстві / Л. Любчак // Наук. праці Моск. Ун-ту інжен. землеустрою — М.: 1975. — Вип. 79 — 300 с.
7. Петти В. Трактат о налогах и сборах / В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Кейнс, М. Фриден. Классика экономической мысли. Соч. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. С. 7—79.
8. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит // Антология экономической классики. — М.: Эконом, 1991 — Т.1 (Кн. 1-3). — 572 с.
9. Свободін В.А. Визначення виробничого потенціалу сільськогосподарського підприємства / В.А. Свободін // Міжнародний сільськогосподарський журнал. — 1987 — №3. — С. 80—85.
10. Липкань О.В. Місце ресурсного потенціалу в структурі економічного потенціалу / О.В. Липкань // Матеріали Державної наук.-практ. конф. ["Проблеми економічного розвитку АПК"], (Біла Церква, 8—9 листопада 2012). — Біла Церква, БНАУ, 2012.
11. Анчишкин А.И. Наука-техника-экономика. — 2-е изд. — М.: Экономика, 1989. — 384 с.
12. Анчишкин А.И. Прогнозирование роста экономики. — М.: Экономика, 1996. — 98 с.
13. Донец Ю.Ю. Эффективность использования производственного потенциала / Ю.Ю. Донец — К.: Знание, 1998. — 123 с.
14. Лукинов И. Аграрный потенциал: исчисление и использование / И. Лукинов, Б. Пасхавер // Вопросы экономики. — 1988. — № 3. — С. 12—21.
15. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. / Н.С. Краснокутська. — К.: Центр навчальної літератури, 2005 — 352 с.
16. Андрийчук В.Г. Эффективность использования производственного потенциала в сельском хозяйстве / В.Г. Андрийчук. — К.: Экономика, 1983. — 280 с.
17. Юзефович А.Э. Аграрный ресурсный потенциал: формирование и использование / А.Э. Юзефович. — К.: Наукова Думка, 1987. — 250 с.
18. Бачевський Б. Методичні питання визначення виробничого потенціалу підприємства / Б.Є. Бачевський, В.В. Бачевська, І.А. Пастушкова // Вісник східноукраїнського університету ім. В. Даля. — 2010. — № 11 (153), Ч.1. — С. 8—12.
19. Ульянченко О.В. Ресурсний потенціал аграрного сектора економіки України: управлінський аспект: монографія / О. В. Ульянченко. — Суми: Довкілля, 2009. — 383 с.
20. Бондарчук Е. Производственный потенциал, как система структурных связей / Е. Бондарчук // АПК: экономика и управление, 1990 — № 4. — С. 81—85.
21. Мягких І.М. Аналіз та оцінка використання ресурсного потенціалу в системі споживчої кооперації / І.М. Мягких // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 1 (91). — С. 136—142.
22. Ареф'єва О.В. Економічні засади формування потенціалу підприємства / О.В. Ареф'єва, Т.В. Харчук // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — №7 (85). — С. 71—76.
23. Перерва П.Г. Визначення ефективності використання виробничого потенціалу машинобудівного підприємства / П.Г. Перерва, Н.М. Побережна // Маркетинг і менеджмент інновацій. — 2012. — №2. — С. 191—198.
24. Хейнман С. А. Производственный и научно-технический потенциал СССР / С. А. Хейнман // Вопросы экономики. — 1982. — № 12. — С. 13—22.
25. Федонін О.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка / О.С. Федонін, І.М. Репіна, О.І. Олексюк. — К.: КНЕУ, 2004. — 316 с.
26. Мирошникова Р.Р. Управление ресурсным потенциалом экономических систем: монография / Р.Р. Мирошникова. — Оренбург: ИПК ГОУ ОГУ, 2008. — 194 с.
27. Зинченко А.П. Эффективность использования производственного потенциала сельского хозяйства России в условиях аграрных преобразований. А.П. Зинченко // Личное и коллективное в современной деревне. Соб. науч. трдов. — М.: ВИАПИ — 1997. — С. 38—41.

References:

1. Mochernyj, S.V. (2001), Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia], vol. 2, Akademia, Kyiv, Ukraine.
2. Tsal-Tsalko, Yu.S. Denysiuk, O.H. and Moroz, Yu.Yu. (2009), Stan i rozvytok ekonomichnoho potentsialu aharnoho ta promyslovoho sektoriv natsional'noho hospodarstva Ukrainy [Status and development of the economic potential

of the agrarian and industrial sectors of the national economy of Ukraine], ZhOO HO Spilka ekonomistiv Ukrainy, Zhytomyr, Ukraine.

3. Khomiakov, V.I. and Bakulin, I.V. (2007), Upravlinnia potentsialom pidpriemstva [Management of enterprise potential], Kondor, Kyiv, Ukraine.

4. Trehobchuk, V. Yuzefovych, A. and Krysanov, D. (2003), Vidtvorenna ta efektyvne vykorystannia resursnoho potentsialu APK (teoretychni i praktychni aspekty) [Reproduction and effective use of the resource potential of the agroindustrial complex (theoretical and practical aspects)], In-t ekonomiky NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

5. Marks, K. and Jengel's, F. (1955), Nishheta filosofii [Poverty of philosophy], Gos.izd-vo polit. lit-ry, Moscow, Russia.

6. Liubchak, L. (1975), "Model of the system of land as a means of production in agriculture", Nauk. pratsi Mosk. Un-tu inzh. zemleustroi, vol. 79.

7. Petti, V. Smit, A. Rikardo, D. Kejns, Dzh. and Fridmen, M. (2000), Traktat o nalogah i sborah [Treatise on taxes and fees], JeKSMO-Press, Moscow, Russia.

8. Smit, A. (1991), Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov [Research on the nature and causes of the wealth of nations], Jekonov, Moscow, Russia.

9. Svobodin, V.A. (1987), "Determination of the agricultural potential of the agricultural enterprise", Mizhnarodnyj sil's'kohospodars'kyj zhurnal, vol. 3, pp. 80—85.

10. Lypkan', O.V. (2012), "Place of resource potential in the structure of economic potential", Materialy Derzhavnoi nauk.-prakt. konf. "Problemy ekonomichnoho rozvytku APK" [Materials of the State Scientific-Practical Conference "Problems of Economic Development of AIC"], BNAU, Bila Tserkva, Ukraine, 8-9 nov.

11. Anchishkin, A.I. (1989), Nauka-tehnika-jekonomika [Science-technology-economy], Jekonomika, Moscow, Russia.

12. Anchishkin, A.I. (1996), Prognozirovanie rosta jekonomiki [Forecasting economic growth], Jekonomika, Moscow, Russia.

13. Donec, Ju.Ju. (1998), Jeffektivnost' ispol'zovaniya proizvodstvennogo potentsiala [Efficiency of use of industrial potential], Znanie, Kyiv, Ukraine.

14. Lukinov, I. and Pashaver, B. (1988), "Agricultural potential: calculation and use", Voprosy jekonomiki, vol. 3, pp. 12—21.

15. Krasnokuts'ka, N.S. (2005), Potentsial pidpriemstva: formuvannia ta otsinka [Enterprise

Potential: Formation and Evaluation], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.

16. Andriychuk, V.G. (1983), Jeffektivnost' ispol'zovaniya proizvodstvennogo potentsiala v sel'skom hozhajstve [The effectiveness of the use of productive capacity in agriculture], Jekonomika, Kyiv, Ukraine.

17. Juzefovich, A.Je. (1987), Agrarnyj resursnyj potencial: formirovanie i ispol'zovanie [Agrarian Resource Potential: Formation and Use], Naukova Dumka, Kyiv, Ukraine.

18. Bachevs'kyj, B.Ye. Bachevs'ka, V.V. and Pastushkova, I.A. (2010), "Methodological issues of determining the production potential of the enterprise", Visnyk skhidnoukrains'koho universytetu im. V. Dalia, vol. 11 (153), no. 1, pp. 8—12.

19. Ul'ianchenko, O.V. (2009), Resursnyj potentsial aharnoho sektora ekonomiky Ukrainy: upravlins'kyj aspekt [Resource Potential of the Agrarian Sector of the Economics of Ukraine: Managing Aspect], Dovkillia, Sumy, Ukraine.

20. Bondarchuk, E. (1990), "Production potential as a system of structural relations", APK: jekonomika i upravlenie, vol. 4, pp. 81—85.

21. Miahkykh, I.M. (2009), "Analysis and assessment of the use of resource potential in the system of consumer co-operation", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 1 (91), pp. 136—142.

22. Aref'ieva, O.V. and Kharchuk, T.V. (2008), "Economic principles of forming the potential of the enterprise", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 7 (85), pp. 71—76.

23. Pererva, P.H. and Poberezhna, N.M. (2012), "Determination of efficiency of use of production potential of machine-building enterprise", Marketynh i menedzhment innovatsij, vol. 2, pp. 191—198.

24. Hejnman, S.A. (1982), "Industrial and scientific-technical potential of the USSR", Voprosy jekonomiki, vol. 12, pp. 13—22.

25. Fedonin, O.S. Repina, I.M. and Oleksiuk, O.I. (2004), Potentsial pidpriemstva: formuvannia ta otsinka [Potential of the enterprise: formation and evaluation], KNEU, Kyiv, Ukraine.

26. Miroshnikova, R.R. (2008), Upravlenie resursnym potencialom jekonomicheskikh sistem [Management of the resource potential of economic systems], IPK GOU OGU, Orenburg, Russia.

27. Zinchenko, A.P. (1997), "The effectiveness of the use of the productive potential of agriculture in Russia in the context of agrarian transformations", Lichnoe i kollektivnoe v sovremennoj derevne. Sob. nauch. trd. VIAPI, pp. 38—41.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2018 р.